

influence on voters' consciousness, improvement of the political education system and raising the level of political culture of citizens are outlined.

Keywords: media psychology, electoral behavior, political culture, political education, electoral technologies.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.06>

УДК 321.011.5

Гапоненко В. А.

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті досліджується інститут політичного лідерства в умовах сучасної демократії та низька якість політичного лідерства перехідних країн як перешкода демократизації політичної системи, роль політичного лідера в процесі інституційних перетворень. Конкретизовано поняття «демократичне лідерство» завдяки широкому підходу до його розуміння не лише як стилю керівництва, але й здатності ефективно виконувати свої функції та реалізувати цінності й принципи демократії. Виявлено інституційні, медійні та міжнародні обмеження, а також умови функціонування інституту політичного лідерства у сучасних демократіях, зокрема нетривалість виконання владних обов'язків, орієнтація на перемогу в ході наступних виборів, заміна якісного критерію добору еліти кількісним, засилля популізму, уніфікацію критеріїв лідерства внаслідок глобалізаційних процесів. Розкрито наслідки таких тенденцій функціонування інституту політичного лідерства як порушення принципу професійності лідера, неупередженості посадової особи, занепад авторитету влади, делегітимація органів влади. Обґрунтовано з метою нейтралізації побічних ефектів демократичного лідерства доцільність сприяння інституціоналізації лідерства, завдяки чому формуються сталі процедури та норми набуття лідерського статусу, формалізуються методи управлінської діяльності, зберігається паритет між виборною та професійною політичною елітою. Виокремлено позитивні сторони демократії, що дають змогу конструктивно впливати на функціонування інституту політичного лідерства, а саме – здатність демократичних політичних інститутів до саморегуляції, конкуренція еліт, їх раціонально-легальна легітимність, здатність організувати злагоджену роботу лідерської команди та послідовників, вплив на державне управління неполітичних лідерів.

Ключові слова: політичний інститут, політичне лідерство, делегітимація, демократизація політичної системи.

Наявність загальнонаціонального лідера як передумова прогресивного поступу певного суспільства є давно доведеним фактом. Адже маса не може ефективно діяти без провідника та натхненника. Особливо це твердження *актуальне* та правомірне для перехідних суспільств, де відбувається переоцінка цінностей, переважання ірраціональних компонентів у масовій свідомості.

Проблематика політичного лідерства є однією з найпопулярніших у політичній науці протягом усіх років державної незалежності. Сучасну та пострадянську специфіку політичного лідерства вивчали, зокрема, В. Бабаєв та В.Корженко [1], Г. Ємельянова [2], В. Литвин [3], А. Пахарев [4] та ін. Однак реалії сьогодення змушують поглянути на проблему політичного лідерства в умовах демократії з іншого боку, коли внаслідок зростання ролі виборчих процедур, засобів масової комунікації, глобалізаційних процесів зникають з політичної арени великі особистості, поступаючись посередностям, безвідповідальним популістам.

Актуальною є ця проблематика не лише для трансформаційних політичних систем,

але і для розвинених демократій. Дедалі частіше лунає теза про те, що епоха великих лідерів закінчилась, а на зміну яскравим харизматикам прийшли посередності, політики, які здебільшого займаються задоволенням особистих потреб і виборчою боротьбою.

Тому *метою статті* є аналіз ролі інституту політичного лідерства в умовах демократизації політичної системи.

Визначення поняття «демократичного лідерства» має дискусійний характер. Як стверджує А. Мішин, в англomовному дискурсі термін «демократичне лідерство» (*democratic leadership*) означає все ж більше «демократичне керівництво» у контексті демократичного стилю публічного управління [5, с. 105]. Проте, автор пропонує розуміти демократичне лідерство дещо ширше, а саме – як здатність ефективно здійснювати управління в умовах демократії, яка передбачає володіння лідером комплексом специфічних рис і цінностей, використання демократичних методів керівництва, що базуються на прямій демократії, виборності влади, колегіальності прийняття рішень, звітності посадових осіб. До рис демократичного лідерства можна віднести відкритість, періодичну оновлюваність еліти, наявність і впливовість опозиційних лідерів.

Також демократичний характер інституту лідерства проявляється в особистих якостях лідерів. Важливо, щоб вони займали привілейоване становище не завдяки формальним вимогам і документальному їх затвердженню на високій посаді, а внаслідок наявності в них видатних здібностей і вмінь, що об'єктивно ставить цих людей на вищий шабель щодо більшості.

В умовах політичної трансформації демократичне лідерство набуває особливого значення. Насамперед, політичні лідери є носіями певних цінностей, що мають з часом поширитись на все суспільство. Згода ж еліти щодо основних норм соціальної системи є запорукою стабільності системи та швидких інституційних змін. Хоча еліти постійно конкурують між собою за першість, але ця конкуренція відбувається щодо дуже вузького кола питань, а загалом усі представники еліти єдині щодо засадничих принципів суспільного життя. Таким чином, зміни в державній політиці будуть відбуватися скоріше зсередини. Корінні ж зміни можуть відбуватися тільки, коли системі щось загрожує, тоді еліти вдаються до реформ, щоб зберегти своє панівне становище. У транзитологічній парадигмі [6] така стратегія трансформаційних перетворень отримала назву «реформи згори» та довела на практиці свою ефективність у вигляді «оксамитових революцій».

Також наявність ефективного лідера забезпечує стабілізацію влади. Наприклад, особистісний характер президентського правління значно скорочує кількість політичних акторів, а, отже, й кількість суперечливих інтересів, попереджує можливі в парламентських республіках зміщення прем'єр-міністра з посади, зміну складу уряду, інші радикальні зміни протягом строку виконання повноважень. Персоналізоване президентське правління полягає у високому рівні особистої відповідальності, що робить президента не фактичним, а формальним лідером, уособленням впроваджуваних реформ, символом єдності нації.

Сильна президентська влада особливо доцільна в умовах трансформації політичного режиму, нормативної інфляції, кризового стану політичної системи, багатонаціонального складу населення і великого розміру території держави, коли існує потреба у прийнятті швидких політичних рішень.

Однак, у сучасному демократичному суспільстві політичні лідери значно обмежені у своїх діях. Умовно можна виділити три групи обмежень політичного лідерства.

По-перше, це інституційні обмеження, що включають підзаконний характер політичного лідерства, систему стримувань і противаг, обмежений термін каденції, підзвітність перед народом.

Дійсно, в умовах демократії лідери зіткнулися з численними обмеженнями. Насамперед, йдеться про нетривалий термін каденції політичного лідера, що спонукає їх розв'язувати лише ті проблеми, що можуть дати результат у найближчій перспективі, підіймаючи передвиборчий рейтинг. При цьому часто лідери не дбають про віддалені наслідки своєї діяльності, уникають непопулярних рішень. Водночас, стратегія політичного

розвитку загалом і проведення демократичних реформ зокрема, вимагає розробки довготривалих програм розвитку, послідовності та системності впровадження змін.

Також в умовах демократії порушується паритет між виборністю та професійністю, неупередженістю посадової особи. Спадковість політичного розвитку, політичну стабільність забезпечують саме ті представники управлінської еліти, що виконують свої обов'язки на постійній основі, не залежать від каденції членів парламенту чи уряду. Однак, нові політичні лідери часто не забезпечують раціональної кадрової політики, керуючись у відборі на ключові посади рівнем лояльності до власних політичних уподобань, партійною приналежністю, коаліційними зобов'язаннями тощо.

Дослідники В. Паламарчук, О. Литвиненко, С. Янішевський констатують, що у сучасній Європі харизматичні політики з'являються лише на крайніх полюсах політичного ідеологічного спектру, що становить суттєву загрозу. Помітною вони вважають тенденцію «ритуалізації виборів, перетворення їх на своєрідне масштабне політичне шоу», а також прийняття «не принципових, а паліативних політичних рішень, що лише консервують існуючі протиріччя» [7, с. 29].

По-друге, специфіку політичного лідерства зумовлюють особливості інформаційного суспільства. Політичні лідери мають підтримувати власний імідж через взаємодію зі ЗМІ та з огляду на реакцію громадської думки. Це зумовлює поширення популістської риторики, ірраціональних аспектів передвиборчої агітації. Як наслідок, до складу правлячої еліти потрапляють не найкращі представники суспільства, а той хто зміг сподобатись публіці, що врешті дискредитує інститут виборів і провокує відчуження громадян від політичної участі.

Також невинний потік інформації об'єктивно зумовлює необхідність у посередниках у процесі комунікації між політичними лідерами й громадськістю. Самі ж політики виглядають як некомпетентні, залежні від політтехнологів, членів лідерської команди, оскільки не можуть врахувати всі детермінанти політичних процесів.

Тобто, стиль лідерства за демократії, за влучним висловом американського дослідника Б. Майрофа, констатує появу «політиків-самозванців», яких цілком слушно називати економічним терміном «підприємці» [8, с. 417].

По-третє, глобалізаційні чинники зумовлюють стандартизацію критеріїв політичного лідерства. Політичні лідери змушені орієнтуватись на думку світової громадськості, діяти в межах міжнародних норм політичної діяльності, що досліджується зокрема у публікації А. Слинька [9]. Процеси ж деєтизації та децентралізації владних повноважень підвищують роль опозиційних лідерів, громадських активістів, що дедалі частіше стають джерелом оновлення політичної еліти. Відтак, стверджує В. Литвин, «відбулося посилення суспільних рухів і неурядових організацій, довіра до яких зростає пропорційно втраті підтримки політичних партій. Молоді та вмотивовані активісти саме через ці структури дедалі частіше формують нову когорту лідерів» [3, с.6].

Сучасні українські лідери цілком вписуються у загальносвітові тенденції розвитку демократичного лідерства. Зокрема визначальними якостями кандидата на пост нині діючого глави держави вважали його популярність, успішність шоу-бізнес менеджменту. Натомість, не відіграли суттєвого значення відсутність чіткої політичної програми та політичного досвіду, вагомих результатів діяльності у політичній сфері.

Однак українські громадяни отримали інститут політичного лідерства, що володіє специфічними рисами трансформаційного суспільства. Зокрема, непрофесіоналізм політичних лідерів у зв'язку з відсутністю досвіду самостійної державної діяльності. Адже в радянські часи управління здійснювалось лише у формі виконання директив «згори», а не пошуку оптимального політичного рішення, що задовольнить всі сторони політичного процесу. Цим пояснюється невміння вести переговори, доводити свою точку зору і, найголовніше, нести відповідальність за власні дії.

Політичні лідери не стали виразниками національної ідеї. Навпаки, демократичні гасла використовуються для міжпартійної боротьби, свідомо розпалюється ворожнеча між

різними соціальними групами. Бракує відкритих, чітких і зрозумілих механізмів взаємодії всередині еліти, політичних лідерів і громадян. Часто надмірне захоплення зарубіжними стандартами та моделями державного устрою перешкоджає врахуванню національної специфіки інституційного реформування, а прагнення реалізувати вимоги міжнародних організацій посилює суперечності навздогінної модернізації.

Однією з визначальних рис політичного лідерства в Україні є низький рівень підтримки з боку громадської думки. В умовах незалежності найбільше надій громадяни покладають саме на інститут президентства, оскільки він персоніфікувався з конкретними особистостями. Схильність до державного патерналізму відобразила в тому, що більшість громадян бачила в особі Президента загальнонаціонального лідера, здатного успішно вирішити соціальні суперечності. Політична ж практика спростувала ці надії, посилюючи синдром зневіри. Як доводять статистичні дані, всі президенти України, які на початку своєї каденції користувались достатньо високою народною підтримкою, закінчували термін правління проте із надзвичайно низькими показниками [10].

Також важливо звернути увагу на відчуженість правлячих груп від широких верств населення, його зосередження на боротьбі за владу та реалізації вузькогрупових і особистих інтересів. Попри формально насичену комунікацію між політичними лідерами та громадянами, у процесі комунікації представників влади та мас використовується нераціональна аргументація, зокрема, акцентується увага на особистісних якостях нових облич, розроблених політтехнологами, використовуються «фейкові» новини та соціологічні шоу, нав'язуються стереотипи, навішуються ярлики, використовується залякування [11].

Проте, чи свідчить вище викладене про те, що низька якість лідерства є невід'ємним атрибутом демократичного суспільства? На наше переконання, така позиція може призвести до повної делегітимації влади, перемоги на виборах представників крайніх ідеологій, встановлення нових форм авторитаризму.

Для нейтралізації побічних ефектів демократичного лідерства вважаємо доцільним сприяти інституціоналізації лідерства, завдяки чому формуються сталі процедури та норми набуття лідерського статусу, формалізуються методи управлінської діяльності, зберігається паритет між виборною та професійною політичною елітою. Необхідною передумовою підвищення якості політичного лідерства є формування інституту громадянства, що передбачає високий рівень політичної культури та політичної участі, формування певних суспільних норм сприйняття та оцінки політичного лідерства, відкритість та легкість обігу політичної інформації, поширення різних форм самоврядування. Це відтак забезпечить кадровий резерв політичних лідерів, підготує альтернативу радянській номенклатурі та «улюбленцям публіки».

Досвід розвинених демократичних держав свідчить і про ефективність таких заходів підвищення ефективності політичного лідерства як активне залучення представників громадського сектору та громадської думки. Це зумовлює доцільність правової регламентації певних усталених неформальних відносин (прийняття законів «Про лобізм», «Про опозицію»), налагодження ефективних комунікативних зв'язків між елітою та масами, проведення роз'яснювальних заходів щодо особливостей державної політики з метою підвищення політичної культури громадян, чиновників, політичної еліти, посилення легітимності влади.

Отже, в умовах стабільної демократії неможливо уникнути політиканства та непрофесійності, однак можна використати позитивні сторони демократії, а саме – здатність демократичних політичних інститутів до саморегуляції. Для мінімізації деструктивного впливу неякісного лідерства в умовах демократії існує конкуренція еліт, їх раціонально-легальна легітимність, здатність організувати злагоджену роботу лідерської команди та послідовників.

Тому варто наголосити на ролі інституту політичного лідерства в умовах демократизації політичної системи як носія демократичних цінностей, взірця та координатора політичних перетворень і потребі його трансформації з метою позбавлення

непрофесійності, авторитарного стилю поведінки, засилля популізму, підвищення легітимності лідерства загалом. З цією метою доцільним видається стимулювання розвитку громадянського суспільства та вироблення сталих норм взаємодії як всередині політичної еліти, так і між владою та масами. Безумовно, на згаданому колі питань проблематика не вичерпується та може продовжитися у подальших дослідженнях, зокрема порівняльному аналізі інституту політичного лідерства в регіональному розрізі, його особливостях на прикладі конкретних постатей тощо.

Використана література:

1. Бабаєв В., Корженко В. Еліта, лідерство та меритократія: запрошення до дискурсу // Лідер. Еліта. Суспільство. 2018. №1. С. 31-45.
2. Ємельянова Г. І. Функціональне призначення політичного лідера // Політичне життя. 2018. №2. С.30-35.
3. Литвин В. Політичне лідерство: теорії і реалії сучасного світу // Наукові записки 2017. № 5-6 (91-92). С. 4-55.
4. Пахарев А. Політичне лідерство в умовах трансформації пострадянських владних режимів // Політичний менеджмент. 2011. N 5. С. 68 – 75.
5. Мішин А. Демократичне лідерство як ресурс модернізації держави // Політичний менеджмент. 2013. №1-2. С. 102-109.
6. Вятр Е. Восточная Европа: судьбы демократии. // Социс. 1992. №1. С. 8-18.
7. Паламарчук В.М. Трансформації демократії та пошук стратегії суспільно-політичного розвитку України: Монографія / Паламарчук В.М., Литвиненко О.В., Янішевський С.О. К.: НІСД, 2003. 120с.
8. Майроф Б. Лики демократии: Амер. лидеры: герои, аристократы, диссиденты, демократы; [ред. М.Г.Чегогидзе; пер. А.Ю.Горохов и др.]. М. : Весь мир, 2000. 480 с.
9. Слинько А. А. Политическое лидерство в эпоху перелома трендов мирового развития: популизм в неоплебисцитарной системе власти // Вестник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология. 2017. № 2. С. 34-46.
10. Рейтинги довіри до президентів України // Слово і діло. Аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/08/infografika/polityka/rejtynhy-doviry-prezydentiv-ukrayiny>
11. Іванова Н.Ю. Політичний популізм в умовах незавершеної трансформації // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Випуск 26: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2019. С. 42-47.

Haponenko V. The Institute of Political Leadership as Condition of Ukrainian Political System's Democratization

The article examines the institution of political leadership in modern democracy and the low quality of political leadership in transition countries as an obstacle to the democratization of the political system, the role of the political leader in the process of institutional transformation. The concept of "democratic leadership" is specified because of its broad approach to understanding it not only as a style of leadership, but also the ability to effectively perform its functions and realize the values and principles of democracy. Institutional, media and international constraints and conditions of functioning of the Institute of Political Leadership in modern democracies have been identified, including the short duration of power, orientation to victory in the next elections, the replacement of qualitative elite selection criteria with quantitative ones, the rise of populism, the unification of leadership criteria as a result of globalization processes. The consequences of such tendencies of functioning of the political leadership institute as violation of the principle of professionalism of the leader, impartiality of the official, decline of authority of the authorities, delegitimization of the authorities are revealed. The expediency of promoting the institutionalization of leadership is substantiated in order to neutralize the side effects of democratic leadership, whereby stable procedures and norms of leadership status are formulated, methods of management are formalized, parity is maintained between the elective and professional

political elite. The positive aspects of democracy are identified, which allow to constructively influence the functioning of the political leadership institute, namely – the ability of democratic political institutions to self-regulate, competition of elites, their rationally-legitimate legitimacy, ability to organize the coordinated work of the leadership team, and influence on the government of non-political leaders.

Keywords: political institute, political leadership, delegitimation, democratization of political system.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.07>

УДК 327.83

Дмитренко О. А.

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ: ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються існуючі практики фінансування неурядових організацій (НУО) України як основного індикатора інституційної спроможності неурядового сектору, їх взаємовідносин із державою. За результатами дослідження зафіксована поліваріативність забезпечення фінансової стійкості організації громадянського суспільства та встановлено модель ефективної фінансової взаємодії держави та неурядового сектору. У статті обсяги фінансування неурядового сектору розглядаються у розрізі джерел фінансування, що дає змогу розширити категорію «надходження від благодійництва», яка використовується організаціями громадянського суспільства для звітності до органів державної статистики. Такий розподіл формує цілісну картину процесу фінансування неурядового сектору та дає основу для формування висновків щодо фінансової спроможності НУО та перспектив її зростання. Разом з тим у матеріалі наведена статистика залучення фінансування за різними процедурами та отримувачами, що дає змогу спростувати твердження про те, що неурядовий сектор є найбільшим грантоотримувачем. Для 75% коштів, які надходять у якості міжнародної технічної допомоги до України, реципієнтами є організації державної та комунальної власності. Увагу сфокусовано на дослідження безповоротної фінансової допомоги як найбільшого джерела фінансування для неурядових організацій. Водночас НУО доступний також механізм поворотної фінансової допомоги, зокрема кредити та позики. Це питання у контексті фінансового аспекту інституційної спроможності є все ж не настільки вагомим, через рідкість його використання та малі обсяги.

Ключові слова: інституційна спроможність, неурядовий сектор, бюджетні кошти, грант, фінансове партнерство, громадянське суспільство, міжнародна технічна допомога, гуманітарна допомога.

Фінансова забезпеченість НУО складає фундамент інституційної спроможності кожної окремої організації та сектору загалом. Разом з тим, важливими є джерела й об'єми залученого фінансування, оскільки цей аспект й досі є одним із найбільш маніпулятивних у питанні ефективності роботи організацій громадянського суспільства. З одного боку, неурядовий сектор є партнером держави, яка може делегувати НУО окремі завдання у сфері розвитку освіти, культури, охорони здоров'я тощо й відповідно надати для цього бюджетне фінансування. З іншого боку, неурядовий сектор є гарантом розвитку громадянського суспільства в країні, однією з функцій якого є громадський контроль за діяльністю органів влади. У такому випадку ця діяльність має підтримуватись не бюджетним коштом, аби уникнути упередженості. Аналогічна ситуація виникає й у питанні залучення коштів від іноземних партнерів. Таким чином необхідне постійне балансування між збереженням